

Rudi Supek

Ova jedina zemlja*

Naprijed, Zagreb 1973, 250 — 20 stranica

Pred nama je djelo *Rudija Supeka*, znanstvenika i filozofa, koji je u toku svoga studentskog života pokazivao vrlo veliki interes za biologiju a da bi se kasnije posebice istakao kao psiholog i sociolog. Započeo sam s tom konstatacijom kako bivh mogao odmah naglasiti da je supradisciplinarnost ekološke problematike (u suvremenom značenju) zapravo prirodno postala predmet bavljenja ovoga autora. Još bolje se to vidi uzme li se u obzir podnaslov ove knjige, koji glasi: »*Idemo li u katastrofu ili u Treću revoluciju?*« Naime, unutar poznatog nam poimanja znanosti i znanstvene kritike koje Supek prihvata i zastupa, naslov i podnaslov nam govore da pokrenuta pitanja prelaze okvire svake uže znanstvene discipline, a posebice da je pred nama tekst u kojem će doći do izražaja autorovo angažirano opredjeljenje.

Iako ćemo se time temeljitije kasnije pozabaviti prapomenimo odmah u početku da Supek ekološku problematiku (shvaćenu kao pitanje prilagodbe čovjeka okolini i njegovih odnosa s drugim vrstama) zapravo u izvjesnom smislu više koristi kao ilustraciju za sučeljavanje »s bitnim pitanjima ljudske egzistencije uopće«, odnosno — autorovim riječima — »Na prvi pogled bezazleni problem ljudskog okoliša dirnuo je u osnovna pitanja suvremene civilizacije i sudbine ljudske vrste« (str. 5). I to zato »... jer je i sama 'ekološka kriza' samo odraz dublje društvene krize čovjeka, njegovog načina proizvodnje, njegovog odnosa prema vlastitim uvjetima života« (str. 20).

Iako se nerijetko čuju mišljenja da je ova problematika tipična za kapitalističku civilizaciju, mislim da nije potrebno posebno dokazivati koliko su posljedice postojeće krize prisutne u mondijalnim razmjerima. Vodimo li o tome računa onda je Supek još jednom neposredno pokazao osjećaj i hrabrost znanstvenika da se suoči s aktualnim i vitalnim problemom suvremenoga čovječanstva.

Knjiga »*Ova jedina zemlja*« ima sva obilježja osebujnog Supekovog načina obrade problema kojega se poduhvati. Nastala je povodom Stockholmske konferencije Ujedinjenih naroda o pitanjima ljudskog okoliša s ambicijom »... da naše čitaoce upoznamo na informativan i sintetički način sa *čitavom problematikom* koja se danas nalazi iza onoga što se zove 'ekološka kriza'« (str. 5, kurziv A. P.). Taj je momenat uvjetovao specifičnu fizionomiju koju nemaju ostali Supekovi radovi. Naime, knjigu zapravo čine prijevodni nekih najznačajnijih radova prezentiranih mahom na konferencijama kojima je Supek prisustvovao, te njegovi teorijski, interpretativni i povezujući tekstovi koji daju okvir i osnovni sadržaj. S obzirom na strukturu knjiga, pored »*Predgovora*« i tri posebna priloga, obuhvaća *uvodno* poglavlje »*Idemo li u katastrofu ili u Treću revoluciju?*« i 32 odjeljka svrstana u četiri dijela: »*Da li je Zemlja premala?*«, »*Uništavanje prirodnih uvjeta života*«, »*Društvene posljedice i moguće mjere*«, te »*Kriza okoline i svjetski socijalizam*«.

* Ova recenzija nešto je prošireni takt uvodnoga izlaganja što sam ga u proljeće 1974. godine održao u Sociološkom društvu Hrvatske prilikom diskusije o ovoj knjizi (A. P.).

U uvodu Supek je posebnu pažnju posvetio apologiji i apologetama tehnike kao konstitutivnom faktoru suvremene industrijske civilizacije. Na tom tragu plastično je iznio svu dramatiku egzistencije suvremenog čovjeka slijedećim riječima: »Dšlo je vrijeme da se ova slijepa vjera u 'tehnička rješenja' razori, da se ljudima kaže kako 'tehničkih rješenja'... ne samo... nema nego da ih i ne može biti!... da sačuvamo doista ljudski život i prirodni život čovjeka... postoje *socijalna rješenja*... koja znače radikalne promjene u ljudskom odnosu prema proizvodnji, načinu života...« (str. 8—9). Kriza je pogodila čovjeka, njegovo djelovanje na okolinu i prirodu, »sva tri bitna člana ljudske povijesne egzistencije«, »totalitet čovjekove biološke i društvene egzistencije« (str. 15), odnosno dovedena je u pitanje cjelokupna civilizacija koja se temelji na kapitalističkom načinu proizvodnje i sistemu vrednota građanskog društva. Iz toga autor i izvlači zaključak da je izlaz u novoj civilizaciji ili Trećoj revoluciji.

Prvi i drugi dio knjige posvećeni su razmatranju ekološke problematike u tzv. užem smislu. Konkretno, autor piše o uzrocima i posljedicama demografske eksplozije, narušavanju biosfere i ekosistema, ishrani, granicama rasta unutar konačnog sistema, industrijalizaciji i urbanizaciji kao osnovnim uzrocima i oblicima zagađivanja okoliša, te o posljedicama zagađivanja okoliša po zdravlje ljudi. Pristupajući analizi ovih pitanja s osnovnom motivacijom »Bezobzirno iskorištavanje prirode samo je posljedica bezobzirnog izrabljivanja čovjekove prirode, čovjeka samog« (str. 19), autor ističe da na jednom ograničenom planetu kao predmetu svoje životne proizvodne djelatnosti, koji je — kako nas poučava »Kopernikanska revolucija« — periferan u jednom beskrajnem sistemu, nema mjesta za slijepo vjerovanje kako će stalan rast proizvodnih snaga biti dovoljna garancija da se riješe svi problemi blagostanja čovječanstva. Prezentirajući izvratke iz analize *P. Ehrlicha, E. Bennefousa, A. Sauvya*, znanstvenika okupljenih oko tzv. *Rimskog kluba*, itd., Supek je zaključio: »...čovjek je ostao sasvim nesvjestan da je samo jedan među mnogim životinjskim vrstama i da za njega važe ista pravila igre kao i za sva druga živa bića, da shvati da je priroda jedna i jedinstvena, da je stavio svoj planetarni opstanak u pitanje...« (str. 74).

Do toga je prvenstveno vodio proces industrijalizacije koji se temelji na stvaranju novih profita stalnom ekspanzijom. Uslijed toga što industrijalizacija znači eksploatorsko-tehnološki odnos prema prirodi, problem se očituje u iznalaženju kako novih tehnika eksploatacije prirode tako i u podređivanju čovjeka s njegovim potrebama logici potrošnje radi nove proizvodnje...« (str. 77). Tako vlast bogatstva i novca čitavu prirodu i ljudsku prirodu čini predmetom eksploatacije. Jednostavno zato što 'duh kapitalizma', koji je na djelu, ili ekspanzija kapitalizma mora poticati stvaranje novih, nametnutih, umjetnih i luksuznih potreba. Kapitalistička filozofija rasta temelji se tako na *ekonomiji akumulacije kapitala* ili *ekonomiji prometnih vrijednosti*, koje podređuju upotrebne vrijednosti.

Razmatrajući društvene posljedice i mogućnosti promjene načina proizvodnje koji dovodi do društvene krize, Supek je u trećem dijelu ponajprije pisao o prenapučenosti, te porastu socio-dezintegrativnih i patoloških pojava. Te su pojave simptom sloma kulturnog sistema, koji je samo vid raspadanja kapitalističkog društva. Analizirajući demografska kretanja i pitanje mehanizama »samoregulacije« prenapučenosti Supek je pokazao značaj i vrijednost Marxove teze da »U različitim društvenim načinima proizvodnje postoje različiti zakoni povećanja stanovništva i njegove prenaseljenosti...«, tj. različiti zakoni povećanja stanovništva čija su posljedica adekvatno ili prekobrojno stanovništvo »mogu se jednostavno svesti na različite načine odnošenja prema uvjetima proizvodnje« (K. Marx, *Temelji slobode, Osnovi kritike političke ekonomije*, Naprijed, Zagreb 1974, str. 257). Supek piše: »Ono što je u posljednjim decenijama pridonijelo naglom povećanju pučanstva jest, prije svega, određen 'ekspanzionistički mentalitet' na koji su utjecali podjednako otkriće novih kontinenata i zemalja, kapitalistička glad za radnom snagom, ideologija neograničenih mogućnosti života koju nosi u sebi kapitalistička tehnologija, militaristička politika suvremenog imperijalizma...« (str. 156). Praktična filozofija merkantilizma, također, na pirmjer, izvor bogatstva vidi u broju radnih ruku.

Insistirajući na principu »reciklaže« stvari autor je pokazao apsurdnost tretmana prirode kao izvora sirovina i spremišta za otpatke »...kao da u prirodi važi načelo vječnog nastajanja ni od čega i vraćanja u ništa« (str. 179). **Budući** »da se i suvremena tehnologija prilagodila ovom duhu kapitalističke proizvodnje« (str.

179) Supek rješenje vidi u *ekonomiji zaliha ili resursa* (K. E. Boulding), kojoj je imanentan odgovoran odnos prema budućim generacijama. Supekovim riječima: »Ekonomija zaliha stoji u radikalnoj suprotnosti s ekonomijom obrta kapitala... Ekonomija zaliha znači, u osnovi, da se dosadašnja dominacija prometnih vrijednosti (novca, kapitala) mora dokinuti i zasnivati na mehanizmu upotrebnih vrijednosti. Ekonomija zaliha i ne znači drugo nego uzimanje za osnovni kriterij proizvodnje ljudske potrebe, dakle upotrebne vrijednosti i distribuciju tih vrijednosti na optimalan način« (str. 184—185). Prema tome, tzv. »stalno stanje«, kojega ova ekonomija pretpostavlja, nužno se dotiče *pravedne raspodjele* u svjetskim razmjerima.

Posljednji dio knjige *»Križa okoline i svjetski socijalizam«* razmatranje je koncepcije Marxovog naturalizma i izvođenje dokaza da je rješenje problema moguće samo kao socijalističko rješenje u svjetskim razmjerima. Polazeći od toga da Marx težište stavlja na »jedinstvo ljudi, živih i djelatnih, s prirodnim i anorganskim uvjetima njihove razmjene s prirodom« te dokazujući da je to jedinstvo prirodan oblik prvobitne ljudske egzistencije kada čovjek istodobno postoji kao član ljudske zajednice i kao »član prirode«, Supek je oborio tezu da je Marx filozof tehnike i apologeta industrijalizacije. Povijesni je problem za Marxa *»odvajanje čovjeka od prirode i od društva u isti mah!«* (str. 210) do čega dovodi stalan rast proizvodnih snaga. I na tom je tragu Supek pokazao kako se proizvodnja počinje koristiti kao sredstvo gomilanja bogatstva, te kako dolazi do rađanja odnosa prema čovjeku-radniku kao predmetu i prirodi kao čistom predmetu obrade i čistoj stvari koristi.

Marx je pledirao da čovjek racionalno uredi svoj odnos i promet s prirodom, ali polazeći od zajedničkog a ne individualnog interesa. Razvitak industrije bio je moguć na temelju pravih ljudskih sposobnosti, ali se čovjekove sposobnosti u industriju očituju u otuđenom obliku. Rješenje je stoga u promjeni odnosa između kapitala i najamnog rada, odnosno u promjeni načina proizvodnje koji znači proizvodnju viška vrijednosti i kapitala. Drugim riječima, rješenje je u uspostavljanju *prave autonomne i slobodne ljudske zajednice* i dokidanju samootuđenja putem ostvarenja *istinskih ljudskih potreba*, tj. u takvoj proizvodnji i stvaranju koji su u službi ostvarenja ljudske zajednice i čovjeka s »ljudskim potrebama«. Tako je Marxov ideal »bogata ličnost« u smislu »biti«, a ne »imati«.

Na toj osnovi Supek piše o »stabilnom društvu« kao revolucionarnoj suprotnosti »potrošačkom društvu«. »Stabilno društvo« je sociologijska kategorija različita od funkcionalističkog pojma *stabilno društvo*, koju Supek poima kao antitezu stihijnom društvu (stihijnom rastu koji pridonosi rastu osnovnog kapitala), i određuje kao »društvo koje je uspostavilo ravnotežu s prirodom i vlastitim razvojnim mogućnostima, ukoliko se te mogućnosti shvate kao čisto izvanjski ili materijalni odnos sa životnom okolinom« (str. 220). Kako takvo društvo znači da smo prihvatili »ideju da stvaranje viška vrijednosti ne može biti više osnovni pokretač ljudskog društva...« (str. 222), te da preostaje samo »nužni rad« neophodan za održavanje i reprodukciju ljudske zajednice, stabilno je društvo zamislivo samo kao svjetsko društvo.

Raspravljajući o biološkim temeljima socijalizma Supek je podvrgao kritici Marcuseovu analizu bioloških osnova revolucionarnog preobražaja društva koje postoje u ličnosti, jer Marcuse nije uzeo u obzir snage koje izvore pobune blokiraju. Naglašavajući da umjesto negacije postojećeg, radikalna kritika mora pružiti poziciju jednog novog društva Supek piše: »Upravo jedna veoma suvisla i *razumski razrađena strategija* revolucionarnog preobražaja ima jedino šansu da uspije kod radničke klase, a sva naklapanja o moralnim pobunama i dešperaterskim aktima nasilja nužno će završiti u povijesnom košu za otpatke« (str. 235). Kada nam je poznato koliki se značaj upravo u zapadnim društvenim uvjetima pridaje prosvjetiteljskoj akciji ili pak akcijama koje oni nazivaju kulturnom revolucijom, postaje nam jasna i saglediva relevantnost i utemeljenost ove Supekove ocjene.

Put rješavanja svekolikih problema prema Supeku predstavlja izgradnja svjetske zajednice na temeljima proleterskog internacionalizma uz pretpostavljenu suverenost naroda neposredno predstavljenih u svojoj društvenoj organizaciji. Konkretno bi rezultat bio izjednačavanje životnih šansi za sve narode bez bilo kakvih oblika majoriteta i hegemonizma. Iako ističe da će se na putu ostvarenja toga cilja voditi duga i oštra borba podvlači da »...sama priroda problema nameće rješenja

koja dosljedno primijenjena vode u svjetski socijalizam (str. 243—244). Pa ipak nije preciznije odgovorio na vlastito pitanje hoće li lijeve snage u društvu preuzeti ciljeve ove borbe i uvrstiti ih u program svoje društvene akcije, naravno ne samo u nekoj konkretnoj zemlji nego uopće. Bjelodano je da kapitalizam ne može riješiti pitanje jednakosti raspodjele resursa između nacija. On danas ide čak tako daleko da multinacionalne kompanije eksportiraju svu »prljavu« industriju iz industrijski razvijenog svijeta. Radikalizacija socijalnih pokreta u ovom području može se očekivati iz nastojanja zemalja trećeg svijeta, koje žele i novu tehnologiju i traže decentralizaciju i demokratizaciju kako bi se ostvarila egalitarna raspodjela stopa i resursa. Tu se postavlja pitanje kvaliteta života kao životnoga minimuma koji se mora riješiti za sve ljude.

Korijene radikalne revolucije svijeta treba tražiti u ranije spominjanim potrebama. To proizlazi iz Marxove definicije čovjeka kao predmetnog bića, što znači da predmet za zadovoljavanje svojih potreba nalazi izvan sebe. A tu se čovjek onda, prvo, ponaša univerzalno, osjeća se prisutnim na svakom području Zemlje i s dostojanstvom vodi računa da i drugi zadovolje svoje potrebe, i, drugo, uvijek se tu radi ne samo o potrebi koju treba zadovoljiti nego i o estetskom, lijepom. Iz te se koncepcije mogu nastojati izvući i standardi za potrebe koje uključuje kvaliteta života. Izvjesno je da se mogućnost radikalne revolucije treba ponajprije vezivati uz klasno-oslobodilačku djelatnost radničke klase u organiziranom radničkom pokretu, a već spomenutoj ulozi pokreta nesvrstanih ili zemalja trećega svijeta treba dodati ulogu socijalističkih zemalja. U tom smislu može se u cijelosti sagledavati šansa revolucionarnih gibanja u svjetskim razmjerima.

Šteta je što autor nije, nadalje, ništa preciznije progovorio o ekološkoj problematici u našim, jugoslavenskim razmjerima, gdje je upropaštavanje prirodnih ambijenata na nekim mjestima zaprijetilo da se priroda neprijateljski »okrene« protiv čovjeka.

Često puta rasprave o ekološkim pitanjima provociraju i nameću odnos tzv. dviju strana njegove prirode, tzv. antropološkog i biološkog dijela. Još češće se, međutim, u nas povodom ovih pitanja vode rasprave o dometu i mogućnostima znanosti i znanstvenika. Tako se događa da se domet znanosti nerijetko svodi na svijet činjenično datog, tj. da znanstvenik nužno mora biti u granicama onoga što jest. Ako se takvoj pozitivistički shvaćenoj znanosti i dozvoli prelaženje u kritičnost, onda je to moguće samo utoliko ukoliko ona skida izvjesne mistifikacije s objektivnih činjenica. Jedino gdje može, gdje joj je dozvoljeno, otići izvan svijeta neposredne datosti jest pokušaj izvjesnih ekstrapolacija ili prorokovanja, ali opet na temelju čvrsto i kruto datih činjenica. Naravno, postoji i sasvim oprečan zahtjev, tj. pozitivizmu treba prepustiti svijet činjenica a znanost bi se trebala baviti onime što treba da bude. Ne ulazeći sada u detaljnije razmatranje ovih, kao ni još nekih drugih koncepcija o temeljnom zadatku i području znanosti (pa prema tome i sociologije), htio bih podvući da takav način promatranja stoji sve dotle dok, na jednoj strani, imamo posla s građanski koncipiranom znanosti, a, na drugoj strani, s utopizmom. Podvukao sam ovo zato, što smatram da je Rudi Supek upravo u određivanju i razmatranju predmeta bavljenja u svojoj knjizi »Ova jedina zemlja« konsekvantno — sve dotle dok je pred nama njegov tekst — kao područje znanstvenog interesa izabrao ono na kojem se svijet činjenice dodiruje sa svijetom anticipiranih pojava, koji pak se ozbiljuje, postaje činjenični dato. Da je tome tako po najbolje se vidi iz Supekovih analiza uzroka, posljedica i rješenja svekolike ekološko-društvene krize, a koju sam ranije ukratko izložio. Ako bih trebao istaći neki momenat koji ovu knjigu posebno pozitivno odlikuje u odnosu na ostala dostupna nam djela iz područja ekologije, a i u odnosu na niz radova iz drugih područja, onda bih se ponajprije odlučio upravo za određivanje područja znanstvenog interesa sociologa unutar ekologije.

Sve u svemu, dobili smo jedan priručnik koji će poslužiti kao korisno štivo onima koje ekološka problematika općenito zanima, a kao potrebno i dobro došlo nastavno pomagalo mnogim studentima i stručnjacima.

Antun Petak